

УДК 811.112.2'342'37

Найдеш О. В.

ФОНОСЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОЗОВИХ ТЕКСТІВ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ)

У статті досліджуються фоносемантичні особливості німецького прозового тексту. Запропонований «мінорний/мажорний» поділ прозових текстів слугує виявленню певних закономірностей уживань у тому чи іншому мотивному творі відповідних фонестемних рядів, що також сприяє посиленню мінорної чи мажорної тональності тексту.

Ключові слова: фоносемантика, звуковий символізм, фонестема, фонестемна лексика, «мінорний» і «мажорний» мотив, мінорно/мажорна тональність тексту.

Найдеш О. В. Фоносемантический анализ прозаических текстов (на материале немецкоязычной литературы). – Статья.

В статье исследуются фоносемантические особенности немецкого прозаического текста. Предложенное «минорное/мажорное» деление прозаических текстов служит выявлению определенных закономерностей применения в том или другом мотивном произведении соответствующих фонестемных рядов, что также способствует усилению минорной или мажорной тональности текста.

Ключевые слова: фоносемантика, звуковой символизм, фонестема, фонестемная лексика, «минорный» и «мажорный» мотив, минорно/мажорная тональность текста.

Naidesh O. V. Phonosemantic analysis of the prosaic texts (on the material of German literature). – Article.

The article deals with the phonosemantic peculiarities of a German prose text. The suggested minor-major grouping of literary works helps reveal certain regularities in the use of corresponding phonestemic sequences in this or that motif which stipulate the tone of a text.

Key words: phonosemantics, sound symbolism, phonestem, phonestemic vocabulary, “minor” motif, “major” motif, minor/major tonality of a text.

Фоносемантика як лінгвістична наука досліджує звукозображальну систему мови, що відображає зв'язки між звуком і значенням і розглядає три типи фонетичних одиниць: фонемні, фонетичні ознаки та сполучення фонем [4, с. 20–46].

Проблема «звук-зміст», значення початкових фонемних сполучень привертала увагу багатьох вітчизняних (О.П. Журавльова, С.В. Вороніна, В.В. Левицького, А.Б. Михальова, А.М. Жерновой, А.А. Калити, С.С. Шляхової, Л.П. Прокоф'євої та ін.) і зарубіжних дослідників (Л. Блумфільда, Ф. Хаусхолдера, Дж. Фьорса, Х. Марчанда, Б. Уорфа, С. Ульмана, З. Харріса, В. Мюса, Е. Юнгера, Е. Фенца, Г. Мюллера, З. Ертеля та ін.).

С.В. Воронін, розглядаючи проблему співвідношення семантики й фонетики, вводить поняття «фоносемантика». «Фоносемантика мислиться як наука, що народжує й утверджує себе на межі фонетики (згідно з планом вираження) і лексикології (згідно із сукупністю цих планів)» [1, с. 21].

Об'єктом дослідження є 29 початкових сполучень приголосних сучасної німецької мови ([bl], [br], [dr], [fl], [fr], [gl], [gn], [gr], [kl], [kn], [kr], [kv], [pfl], [pfr], [pl], [pr], [ʃl], [ʃm], [ʃn], [ʃp], [ʃr], [ʃv], [sk], [ʃpl], [ʃpr], [ʃt], [ʃtr], [tr], [tsy]) та функціонування їх у прозових творах. Актуальність роботи полягає в комплексному фоносемантичному аналізі початкових сполучень приголосних німецької мови, визначенні семантики кожної фонестеми, розробці власного підходу в установленні мінорно/мажорних фонестемних рядів у прозових текстах австрійської літератури. Предметом дослідження послуговували символічні властивості німецьких початкових сполучень приголосних

звуків (фонестем). Під фонестемою (слідом за Дж. Фьорсом) ми розуміємо проміжну між фонемою й морфемою одиницю системи вираження звукової мови, яка за своєю формою є повторюваним дво- і трифонемним сполученням, а за своїм змістом наближається до семи, тобто асоціюється з певним значенням за відсутності морфологізації іншої частини словоформи [2, с. 6].

Дослідження символічних значень і функціональних властивостей початкових звукосполучень посідає важливе місце в сучасній фоносемантиці. Ці властивості можуть бути вивчені за допомогою психолінгвістичних і статистичних методів на матеріалі словникового складу й текстів. Нами запропоновано дослідження об'єктивних і суб'єктивних фоносемантичних властивостей початкових сполучень приголосних, що входять до складу фонестемної лексики [5; 6].

Існують два основні підходи (умовно) до аналізу фоносемантичних особливостей тексту: методика О.П. Журавльова та методика З. Ертеля. О.П. Журавльов вводить термін «фонетичне значення» (далі – ФЗ) і пропонує формулу для його визначення. При цьому змістовність мовної форми розуміється як символічне значення, а символіка звуків мови вважається значущою для фонетичної форми, або фонетичним значенням [3, с. 31]. Учений твердив, що не лише окремі звуки мають ФЗ, а й їх сполучення [3, с. 117]. О.П. Журавльов досліджує символіку звуків у поетичному мовленні, де організація звукової форми набуває значимості через комп'ютерну обробку текстів. У такий спосіб А.П. Журавльов спробував виміряти ФЗ поетичного тексту й зіставити результати

такого дослідження із загальним емоційно-значеннєвим змістом віршів.

Друга методика вивчення звуко-символічних властивостей тексту запропонована З. Ертелем, за допомогою якої вивчався розподіл «сильних» (щодо звуко-символічних ознак) і «слабких» приголосних у листах відомих діячів XIX ст. До сильних звуків (на основі попередніх експериментів) зараховані [p], [t], [k], [f], [s], до слабких – [b], [d], [g], [v], [z]. Увесь список поділений на дві частини: 15 «динамічних» і 14 «нединамічних» особистостей. До першого списку ввійшли, зокрема, К. Маркс, Р. Вагнер, А. Гумбольдт, Л. ван Бетховен, Ф. Ніцше, О. Бісмарк, Г. Гейне та ін. Припускалось, що в їхніх листах *сильні* звуки траплятимуться частіше, ніж *слабкі*. Стосовно більшості з 15 «динамічних» особистостей ця гіпотеза підтвердилася [7, с. 170–177].

У дослідженні під час вивчення фоносемантичних властивостей німецьких початкових фонем і розподілу їх у художньому прозовому тексті з мінорною (негативною) та мажорною (позитивною) конотацією ми спираємося загалом на методику З. Ертеля й частково використовуємо методику О.П. Журавльова.

Нами здійснюється поділ творів на «мінорні» та «мажорні». Мінорність чи мажорність, на нашу думку, зумовлюється задумом автора, сюжетною канвою твору, його тематикою, ідеєю та впливом на читача; змалюванням у творі «сумного, трагічного» чи «веселого, радісного». Щоб уникнути суб'єктивізму, ми спиралися на критичну літературу щодо характеристики обраних для аналізу творів, отже, ми згрупували твори на «мінорні» й «мажорні», керуючись аналізом експертів-критиків [8].

Отже, нашим завданням є таке: а) з'ясувати співвідношення між конотативними ознаками найбільш уживаних у зазначених творах сполучень і змістом текстів; б) порівняти частоту вживання досліджуваних фонем у різномотивних творах; в) установити певні фонемно-лексико-семантичні зв'язки, закономірність існування яких підтверджується отриманими статистичними результатами; г) виявити закономірності вживання відповідних фонем (із негативною та позитивною «оцінкою») у мінорних і мажорних текстах, які можуть сприяти мінорно-мажорній тональності творів.

Для дослідження функціонування початкових приголосних фонем у різномотивних творах німецькомовної літератури нами проаналізовано низку творів австрійських письменників: І. Бахманн, Г. фон Гофманнстала, Е. Єлінек, А. Шнітцлера – щодо встановлення зв'язку теми творів різного жанру (новел, оповідань, опер, драм) із набором фонем, які здатні певною мірою підкреслювати або суперечити загальній темі й мотивові досліджуваних текстів. Поділ указаних творів на «мінорні» та «мажорні» здійснено з урахуванням критичного матеріалу [11; 12; 16; 17].

Розподіл різномотивних прозових текстів зроблено в такий спосіб, де мажорний мотив представлений комедійними творами І. Бахманн, Г. фон Гофманнстала та А. Шнітцлера (комедійною оперою І. Бахманн „Der junge Lord” [9], комедійними п'єсами Г. фон Гофманнстала [13] і комедією А. Шнітцлера „Professor Bernhardt” [18]), а мінорний мотив ілюструється трагічною оперою І. Бахманн „Der Prinz von Homburg” [10], трагедіями Г. фон Гофманнстала „Der Abenteuer und die

Таблиця 1

Частота вживання досліджуваних фонем

Фонемати	bl-	br-	fl-	fr-	gl-	gr-	gn	kl-
Мінорний мотив	600	924	337	1058	549	932	22	393
Мажорний мотив	584	408	838	989	544	380	33	447
χ^2	34,62	65,31	468,66	48,16	35,38	86,22	8,08	52,59
K	0,04	0,06	0,15	0,05	0,04	0,07	0,02	0,05
kr-	kn-	pr-	pl-	ʃp-	ʃpr-	ʃt-	ʃtr-	tr-
648	111	344	205	316	286	1472	303	864
122	38	99	183	247	262	867	78	569
211,89	15,19	66,19	6,35	1,76	10,29	18,31	68,63	1,35
0,10	0,03	0,06	0,02		0,02	0,03	0,06	
dr-	ʃl-	ʃm-	ʃn-	ʃr-	ʃv-	tsy -	pfl -	Усього
388	596	196	142	268	385	468	27	11832
213	392	89	204	212	231	231	17	8277
8,37	0,95	11,78	46,05	1,84	3,52	19,68	0,12	–
0,02		0,02	0,05			0,03		

„Sdngerin”, „Elektra”, „Jedermann”, „Das Salzburger groÙe Welttheater” [14] і романом Е. Єлінек „Klavierspielerin” [15]. Із названих творів проведена суцільна вибірка загальним обсягом 76 100 слововживань і дослідженням 8 277 фонем із творів мажорного складу та 73 600 слововживань (11 832 фонемі) у творах мінорного мотиву.

Проаналізуємо початкові кореневі приголосні фонемні сполучення з метою встановлення закономірності вживання їх семантичного компонента й отримання статистично значущих результатів.

Так, порівняння всіх фонем у мінорі та мажорі, які містять фонемі [r] і [l], доводить кількісну перевагу фонем із [r] у мінорі над фонемами з [l] у мажорі. Ця перевага суттєво підтверджується значущими критерієм χ^2 -квадрата та коефіцієнтом взаємної спряженості ($\chi^2=419,26$; $K=0,167$). Якщо зіставити фонемні сполучення з фонемою [l] (типу bl-, fl-, gl-, kl-, pl-...), що зустрічаються в мінорних і мажорних творах, з іншими досліджуваними фонемами (відповідно, 2 705 фонем; 3 005 фонем), то одержуємо позитивний резуль-

Таблиця 2

Фонемно-лексичний зв'язок в різномотивних творах

Фонемі	Твори мінорного мотиву	Твори мажорного мотиву
bl-	bleiben, blicken, Blick, bleich, Blatt	bleiben, blicken, Blume, Blick, blau, Blatt, blitzend
br-	bringen, Brief, brechen, braun, brennen	brauchen, bringen, brav, Bräutigam, Brot
fl-	fliehen, fliegen, Flügel, flüchten, Fleisch, Flucht	flüstern, Flora, Florindo, Flamme, fleißig, fliegen
fr-	fragen, Freund, fremd, froh, frisch, frei, Frau, früh	fragen, Freund, froh, früh, Frau, Freude, freuen
gl-	gleich, glauben, Glied, Glut, glücklich	glauben, glücklich, gleich, Glück, gleiten, glänzen
gr-	greifen, groß, Graf, Grab, grob, Gruppe, Grund, grau	groß, grüßen, Grund, grün, Großvater
kl-	klar, klein, klug, klingen, klagen, klopfen	klein, Kleid, klar, klopfen, klingen, klug
kr-	Krieg, krank, Kraft, Kreis, kriechen	krank, kräftig, krönen
pl-	plötzlich, Platz, Plan	Platz, plötzlich
pr-	Prinz, prüfen, probieren	prüfen, Prinz, Professor
dr-	drücken, dringend, drei, drohen, draußen, drehen	drei, drehen, droben, drüben, draußen
tr-	treten, Traum, treffen, tragen, trennen, Träne, traurig, Traurigkeit, trotz, trinken	treten, tragen, treffen, Traum, treu, träumen, treiben
ʃt-	stehen, Stunde, stürzen, sterben, Stadt, stumm, stören, still, stark, steigen, stellen	stehen, Stadt, Stimme, stellen, Stunde, Stück, steigen, Stelle, stolz
ʃtr-	Straße, streiten, streng, Streit, stramm	strahlen, streichen, Straße, streben
ʃp-	später, spielen, Spiel, spotten, spüren	spielen, spüren, Spiegel, spät
ʃpr-	sprechen, springen, Sprache, Spruch	sprechen, springen
ʃl-	schließen, schlagen, Schlacht, schlagen, Schloss, schlecht, Schlag	schließen, schließlic, schlagen, Schloss, schlafen, schlecht
ʃm-	schmücken, Schmerz, schmal	Schmuck, schmecken, Schmerz
ʃn-	schnell, schneiden	schnell, schneiden, Schneider, Schnee
ʃr-	schreiben, schreiten, schrecklich, schreien, Schrei, schrecken	schreiben, Schritt, Schrei
ʃv-	schwer, schweigen, schwach, schwarz	Schwester, schwer, schweigen
tsy -	zwei, zwingen, Zweifel, zwar, Zweig, zweifeln	zwei, zwischen, Zweig

Таблиця 3

Мінорно-мажорна залежність частоти вживання основних фонем

Провідні фонемі досліджуваних фонем	l	r	ʃ
Всього	l=32	r=60	ʃ=47
Мінор	l ⁺ -2; l ⁻ -7	r ⁺ -4; r ⁻ -33	ʃ ⁺ -1; ʃ ⁻ -24
Всього	l=33	r=44	ʃ=38
Мажор	l ⁺ -19; l ⁻ -2	r ⁺ -10; r ⁻ -2	ʃ ⁺ -2; ʃ ⁻ -6

тат і підтвердження переваги фонем [l] у мажорі, оскільки $\chi^2=602,28$; $K=0,147$. А порівняння всіх фонем із фонемою [r] (типу br-, fr-, gr-, kr-, dr-, tr-, tr-, [r- ...]) у досліджуваних творах мінорного й мажорного характеру (відповідно, 6 015 одиниць; 3 332 одиниці) доводить, навпаки, кількісну перевагу в мінорі [r], тому що критерій χ^2 дорівнює 219,17 і коефіцієнт K становить 0,104. Для зручності подамо отримані результати порівняння кожного фонемного сполучення в мінорі й мажорі та суттєвість/несуттєвість ознаки в таблиці 1.

Під час порівняння в мінорі й мажорі окремо взятих фонем br-, fl-, fr-, gr-, kl-, kr-, pr-, [pr-, [tr-, dr- одержуємо позитивні результати, що констатують значну перевагу фонем з фонемою [l] у мажорі та суттєву перевагу в мінорі фонем із фонемою [r]. Але кількісно перевищують у мінорі фонемі bl-, gl-, pl- унаслідок часто вживаних «нейтральних» слів *bleiben, glauben, plötzlich*. Проте, порівнюючи bl-br в мінорі й мажорі (аналогічно gl-gr, pl-pr), бачимо, що bl- у мажорі більше, в мінорі – менше, і це закономірність (відповідно, $\chi^2=33,22$; $K=0,045$; $\chi^2=73,62$; $K=0,06$). У мінорі фонема gr- суттєво переважає над фонемою gl- ($\chi^2=105,66$; $K=0,07$), а в мажорі – навпаки. І цей результат суттєвий, оскільки при цьому $\chi^2=30,83$; $K=0,04$. У біномі pl-pr також підтверджується перевага pl- у мажорі ($\chi^2=25,46$; $K=0,04$), а pr- у мінорі ($\chi^2=37,21$; $K=0,04$) і значущість одержаного результату. Більше того, під час порівняння не лише кількісного співвідношення, а і якісного (тобто враховуючи значення лексем, що містять порівнювані фонемі) знову встановлюється порушена закономірність (див. далі табл. 2). Несуттєвими є результати стосовно фонем [r-, tr-, [l-, r[-, оскільки величина χ^2 менша за критичний мінімум. Однак ми й не стверджуємо обов'язковості закономірності «l > в мажорі, r > в мінорі» для кожного бінома типу pl-pr та окремих фонем (наприклад, tr- у мінорі й мажорі), а розглядаємо її на загальному рівні, враховуючи весь фонемний масив. Так, що стосується фонем, які містять початкову фонему [l] типу [l-, [m-, [pr-..., то їх кількість перевищується в мінорі (3 964 фонемі; 2 582 фонемі) і є суттєвою ($\chi^2=11,81$; $K=0,024$). Проте в процесі детального розгляду цих фонем помічаємо, що фонемного сполучення [p- більше в мажорі, ніж у мінорі (відповідно, 204, 167). Тому потрібно розглянути семантичний компонент досліджуваних фонем, який ми подамо в порівнянні в наступній таблиці (слова розташовані в порядку зменшення частоти вживання до 10).

Аналіз значень найчастіше вживаних фонемних слів у творах мінорного й мажорного мотивів показує наявність різних семантичних ознак: від «позитивний» до «негативний» і «нейтральний». Досліджувані фонемі з провідни-

ми фонемами [r], [l], [l] у лексемах з урахуванням їх семантичного навантаження можна зобразити в таблиці 3.

Ураховуючи не лише кількісну характеристику, а й семантичний компонент цих фонем, з'ясуємо достовірність твердження «l > в мажорі, r > в мінорі, [l > в мінорі» через величину χ^2 -квадрат і коефіцієнт K. Так, порівнявши «негативні» [l] і [r] у мінорі з позитивними [l] і [r] у мажорі, одержавши істотну вірогідність через $\chi^2=16,51$; $K=0,49$, стверджуємо, що негативне [r] домінує в мінорі, а позитивне [l] домінує в мажорі. Одержуємо позитивний результат (тобто $\chi^2=28,94$; $K=0,53$) під час порівняння в мінорі й мажорі негативних за змістом слів, які містять у початкових фонемах фонему [r], і підтвердження того факту, що мінорності сприяє також негативне [r]. Мажорність, навпаки, визначається позитивним [l], що становить більшість у мажорі, ніж у мінорі та є суттєвим твердженням, оскільки $\chi^2=19,57$; $K=0,55$. Порівнюючи вживання в мінорі й мажорі фонем із компонентною фонемою [l], помічаємо, що вони мають нейтральний, дуже рідко позитивний чи негативний зміст, причому в мінорі негативізм значно вищий ([l-мін=24, [l-маж=6). Значущість цієї ознаки підтверджується, адже $\chi^2=11,45$ і $K=0,37$.

Отже, можемо констатувати, що у творах мінорного складу кількісно і якісно переважають досліджувані фонемі з фонемою [r], які сприяють вираженню «негативізму» у творах і нашому сприйняттю їх. А у творах мажорного характеру значно переважають фонемі з фонемою [l] не лише кількісно, а і якісно, вживаючись при цьому в словах із позитивною семантикою. Стосовно мінорності й негативізму фонем з початковою фонемою [l] свідчать суттєві (значущі, вагомі) кількісні та якісні переваги зазначених фонем.

У прозових творах різних жанрів із мінорним мотивом переважають фонемі, які включають фонему [r] і провідну фонему [l] і мають «негативний» семантичний показник, підкреслюючи в зображенні твору «щось трагічне, сумне, печальне».

У прозових творах мажорної тональності, навпаки, переважають слова зі сполученням фонем, що містять фонему [l], і семантичними компонентами, які мають «позитивне» значення для зображення «чогось веселого, радісного». Лексеми з фонемами з фонемою [r] становлять меншість і мають здебільшого «нейтральне» значення.

У процесі розгляду частоти вживання певних біномів у різномотивних творах ми відзначаємо, що не завжди підтверджується перевага відповідної конкретної фонемі. Однак на загальному рівні, враховуючи весь фонемний склад, який містить фонемі [r], [l], [l], спостерігаємо закономірність: «[r], [l] > в мінорі, [l] > в мажорі».

Отже, порівнюючи на семантичному рівні «негативні» [l] і [r] у мінорі з «позитивними»

[l] і [r] у мажорі через χ^2 і коефіцієнт спряженості K , констатуємо, що негативне [r] домінує в мінорі, а позитивне [l] – у мажорі. Позитивний результат одержується також під час порівняння в мінорі й мажорі негативних за змістом слів, які містять у початкових фонестемах фонему [r], і підтвердження того факту, що мінорність визначається домінантою негативного [r]. Мажорність, навпаки, зумовлюється перевагою позитивної [l]. Порівнюючи вживання в мінорі й мажорі фонестем із компонентною фонемою

[l] різного семантичного забарвлення, з'ясовуємо, що в мінорі «негативізм» фонемою [l] значно вищий.

У перспективі доцільним видається дослідження символічних властивостей фонестем у синхронії та діахронії; комплексне вивчення їх звукосимволічних властивостей в інших мовах (споріднених і неспоріднених); фонетико-семантичне дослідження початкових сполучень приголосних не лише в художній прозі й поезії, а й у публіцистиці чи феміністичній літературі.

Література

1. Воронин С.В. Основы фоносемантики : [монографія] / С.В. Воронин. – 2-е изд., стер. – Л. : Изд-во Ленанд, 2006. – 246 с.
2. Воронин С.В. Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании: очерки и изречения / С.В. Воронин. – Л. : Издательство Ленинград. ун-та, 1990. – 200 с.
3. Журавлёв А.П. Фонетическое значение / А.П. Журавлёв. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1974. – 160 с.
4. Левицкий В.В. Звуковой символизм. Мифы и реальность : [монографія] / В.В. Левицкий. – Черновцы : Черновицкий национальный университет, 2009. – 264 с.
5. Найдеш О. Об'єктивний звукосимволізм фонестемної лексики німецької мови / О. Найдеш // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. В.В. Левицький. – Чернівці : Рута, 2009. – Вип. 431 : Германська філологія. – С. 94–111.
6. Найдеш О.В. Суб'єктивні тенденції у вивченні символіки початкових фонемних сполучень німецької мови / О.В. Найдеш // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. В.В. Левицький. – Чернівці : ЧДУ, 2000. – Вип. 71 : Германська філологія. – С. 131–138.
7. Ertel S. Psychophonetik: Untersuchungen über Lautsymbolik und Motivation / S. Ertel. – Göttingen : Verlag für Psychologie C.J. Hogrefe, 1969. – 230 S.

Джерела ілюстративного матеріалу

8. Вопросы зарубежной литературы : сборник статей / отв. ред. И.А. Зевелева. – Ташкент : Фаи, 1967. – 286 с.
9. Bachmann I. Gedichte. Hürspiele. Libretti. Übersetzungen / I. Bachmann. – München : R. Piper u. Co Verlag, 1961. – Bd. 1. – 682 S.
10. Bachmann I. Erzählungen / I. Bachmann. – München : R. Piper u. Co Verlag, 1962. – Bd. 2. – 608 S.
11. Bachmann I. Musik und Dichtung / I. Bachmann // Gedichte Erzählungen Hürspiel. Essays. – München : R. Piper u. Co Verlag, 1964. – S. 289–293.
12. Hofmannstahl H. Gesammelte Werke: In 5 Bd / H. von Hofmannstahl. – Berlin : S. Fischer Verlag, 1924. – Bd. 1 : Die Gedichte. Lyrische Dramen. – 350 S.
13. Hofmannstahl H. Gesammelte Werke: In 5 Bd / H. von Hofmannstahl. – Berlin : S. Fischer Verlag, 1924. – Bd. 4 : Lustspiele. – 448 S.
14. Hofmannstahl H. Gesammelte Werke: In 5 Bd / H. von Hofmannstahl. – Berlin : S. Fischer Verlag, 1924. – Bd. 5 : Dramen. – 351 S.
15. Jelinek E. Die Klavierspielerin. Roman / E. Jelinek. – Hamburg : Rowohlt Verlag, 1983. – 351 S.
16. Jelinek E. Gedichte. Theaterstücke / E. Jelinek. – Hamburg : Rowohlt Verlag, 1985. – 202 S.
17. Schnitzler A. Sterben. Novelle / A. Schnitzler. – Berlin : G. Fischer Verlag, 1906. – 138 S.
18. Schnitzler A. Professor Bernhardi (Komödie in fünf Akten) / A. Schnitzler. – Berlin : G. Fischer Verlag, 1912. – 255 S.